

تهیه و تنظیم:
مهندس اکبر شیرزاده

پژوهشی در مورد طراحی ترمه و

رابطه آن با حکمرانان و پادشاهان

میرزا آقاخان نوری در نوع خود در بدجنسی و دغل بازی بی نظیر است! در توطئه‌ای که جمعی از رجال سرشناس با هم متحد شده و برای عزل حاج میرزا آقاسی اقدام کرده بودند؛ میرزا آقاخان در آن توطئه

در کنار هم خود فن و نحوه بسیار مهمی را به خود داشته است در صورتی که یکی از رنگ‌ها در کنار بقیه رنگ مناسبی نباشد ظاهر پارچه کاملاً تغییر یافته و از زیبایی آن کاسته می‌گردد.

میرزا آقاخان نوری که با دسیسه و همکاری با مخالفان میرزا تقی خان امیرکبیر باعث قتل مرد بزرگ تاریخ ایران را فراهم نمود و قبلاً هم با حاج میرزا آقاسی - صدراعظم محمدشاه - در افتاد و وی از عملیاتش آگاه گردید و با کسب اجازه از شاه او را با برادرش میرزا فضل الله به کاشان تبعید نمود. تا سال ۱۲۶۴ قمری که حاج میرزا آقاسی در سرکار بود میرزا آقاخان در تبعید گاه به سر می‌برد.

دستار بسیار زیبا که از ترمه اعلا که با بته‌جقه‌های فراوان بافته و طراحی شده که سرآستین و لبه‌های دستار و عبانواردوزی و ملیله کاری شده از شاهکارهای تکه دوزی در دوران خود بوده است. در لبه پایین هم محل تکه دوزی ادامه دارد و با گل بته‌جقه آرایش داده شده است. درهای جیب دو طرف نیز نوعی ملیله کاری و تکه دوزی بسیار ماهرانه انجام شده که طرف چپ سینه مدال‌ها و نشان‌های لشگری نصب و تزیین داده شده است.

پشم به تنهایی می‌تواند ۱۸/۵ درصد رطوبت موجود در خود داشته باشد و این مقدار می‌تواند به راحتی روی بدن انسان گسترده شده و آسایش شخص را فراهم نماید؛ ضمناً چون بسیار جاذب الرطوبه می‌باشد عرق بدن را به خود جذب نموده و بدن را پاکیزه نگاه می‌دارد. در شست و شوی پارچه پشمی به راحتی عرق و چربی و ضایعات تولید شده از بدن به پشم را برطرف کند. پشم چون خاصیت جذب رطوبت دارد پس به راحتی کلیه رنگ‌ها را جذب کرده و شفافیت فوق العاده نسبت به الیاف دیگر دارد. استادان فن رنگرزی در ایران به درجه پیشرفته بودند که کلیه رنگ‌های مثلث رنگ را در الیاف پشم پیاده می‌نمودند و با دادن دندان به رنگ و الیاف آنها را ثابت نموده و در جهان ممتاز می‌نمودند. طرح‌های ترمه ایران رنگ‌های الوان درخشنده‌ای داشتند و دارند که مجموعاً به رنگ اصلی آبی و قرمز و زرد را در این ترکیب به رنگ قهوه‌ای، مشکی، سبز، بنفش، نارنجی تبدیل کرده را در خود حمل نموده و ترمه‌هایی با هفت رنگ تا هشت رنگ را در آن واحد به خود اختصاص می‌دادند.

در طراحی پارچه‌های ترمه، طرز قرار گرفتن رنگ‌ها

تصویر شماره یک - میرزا آقاخان نوری

تصویر شماره ۳- رجال ناصرالدین شاه

در سمت راست احمد میرزا بته جقه بزرگ با برگ‌های مورب و بسیار فاخر می‌باشد و نفر آخر یا سمت چپ پسر عباس میرزا نیز بته‌جقه چپ و راست راه راه افقی می‌باشد که بسیار تهیه آن کار دشوار و مهمی بوده است.

تصویر شماره ۴- محمد ابراهیم خان معمارباشی وزیر نظام (سمت راست) و کامران میرزا نایب‌السلطنه (سمت چپ)

در تصویر شماره ۴ دو تصویر متفاوت به نظر می‌رسد. تصویر سمت راست، محمد ابراهیم خان معمارباشی وزیر نظام است و بعدها به‌عنوان وزیر دارالخلافه و واسط تقی خالوی نایب‌السلطنه کامران میرزا تعیین شد. در سمت چپ، تصویر کامران میرزا نایب‌السلطنه پسر ناصرالدین شاه دیده می‌شود که حاکم تهران است و در طمع و حرص نظیر ندارد به طوری که مشاهده می‌شود با پالتوی پشمی یقه بسته به رنگ خاکستری ملبس می‌باشد. در طرف راست تصویر محمد ابراهیم خان معمارباشی قرار دارد. وی ملبس به ترمه مرکب و بته جقه‌های بزرگ به سبک برگ درخت است، در جلو جبه نواردوزی از ترمه‌های گلابتون که با نخ‌های ابریشمی دوخته و نصب شده است لبه آستین‌ها نیز تکه دوزی و گلابتون دوزی شده و زیبایی آستین‌ها را تأمین نموده است.

در سال ۱۲۵۱ قمری عنوان لشکر نویس باشی را برای اینکه اهمیت زیادتری داشته باشد به نام وزارت لشکر تبدیل نمود و به قدری به این شغل علاقه‌مند بود که پس از اینکه به مقام صدارت هم رسید؛ آن را رها نکرد! تا اینکه برحسب امر شاه با اکراه زیاد آن را در اواسط صدارتش در سال ۱۲۷۱ واگذار نمود.

در زمان شاه عباس، ترمه بافی ایران در اثر رقابت هندیان که طرز بافت ترمه را از ایرانیان آموخته بودند به دلیل استفاده از الیاف پشم بزهای آنقوره که دارای الیاف بلند و ظریفی بودند سطح زیباتر و لطیف‌تری نمودار می‌کرد و رقابت آنها بسیار بالا گرفته و ترمه ایران را تحت الشعاع قرار داده بود. غیاث‌الدین یزدی که رئیس صف پارچه بافی و رئیس کارخانه‌های دولتی بود از شاه عباس کمک گرفت، نقاش‌های معروف ایران که شاگردان بهزاد و رضا عباسی بودند با طراحی و هماهنگ کردن رنگ‌ها در کنار یکدیگر جلوه ترمه ایران را در صدر اهمیت قرار دادند.

تکمیل ترمه: در قدیم که سم ضد آفات حشره نبود برای نگاهداری ترمه‌ها، روش‌های متفاوتی به کار می‌بردند تا در مقابل بید و حشرات و سایر آفات پارچه و لباس سالم بماند. به طوری که پارچه‌های ترمه‌ای که در موزه‌های دنیا از ایران برده شده، هزاران سال بدون بیدزدگی و یا ساییدگی و یا پوسیدن کاملاً سالم به جای مانده است.

ساده‌ترین روش محافظت از ترمه به این ترتیب بود که روی آن را با برگ تنباکو می‌پوشانند و آب آن را به پارچه ترمه مجاور می‌کردند؛ بدین وسیله ضدعفونی و ضدباکتری می‌نمودند که این عمل برای بدن انسان هیچگونه ضرری نداشت. روش‌های دیگری نیز وجود داشت که استادان باکفایت از آنها مطلع بودند و به کار می‌گرفتند در صورتی که لباس ترمه خوب نگهداری شود. مثلاً یک یا دو روز بپوشند و یک روز آن را آویزان کنند؛ دوام پارچه چندبرابر می‌شود و تا حدود هزار سال عمر می‌کند.

در تصویر شماره ۳ شش نفر از رجال آن زمان را نشان می‌دهد که کلیه آنها به لباس بلند از نوع ترمه ملبس بوده و ترمه‌های متفاوتی از نظر طراحی بسیار متنوع و بعضی از آن‌ها شاهکار صنعت پارچه بافی می‌باشند.

داخل بود و حاج میرزا آقاسی پس کسب اطلاع از قضیه، با اجازه شاه او را در سال ۱۲۶۱ قمری سخت تنبیه کرد و پس از گرفتن ۱۰ هزار تومان به عنوان جریمه از وی، او را با برادر بزرگش به کاشان تبعید نمود. پس از فوت محمدشاه و برکناری حاج میرزا آقاسی (۱۲۶۴ هجری قمری) میرزا آقاخان به دستیاری و همراهی مهد علیا - مادر ناصرالدین شاه - به داعیه صدارت از کاشان به تهران آمد.

تصویر شماره ۲- میرزا آقاخان نوری

تصویر شماره ۲، میرزا آقاخان نوری اعتمادالدوله صدراعظم را نشان می‌دهد. در این تصویر نوع بسیار ممتاز از جبه ترمه پیشرفته در فن ترمه‌بافی است که به نام «ترمه بته‌جقه مرکب» معروف بوده که بته‌جقه‌های آن برجسته‌تر از زمینه پارچه می‌باشد. لبه‌های جبه از پوست خز با مهارت زیاد بر روی لبه‌های ترمه جاسازی و نصب گردیده است. این نوع جامه بسیار گران‌قیمت بوده و تولید آن نیاز به مهارت بسیاری داشت.

میرزا آقاخان پس از گذشت پدرش ابتدا لشکرنویس و بعد لشکرنویس باشی شد. چون جوانی باهوش، با استعداد، چرب زبان، حاضر جواب و موقع شناس بود و از هیچ چیزی هم باک نداشت به تدریج در دربار فتحعلی‌شاه و محمدشاه قاجار ترقی کرد و از لشکرنویسی به لشکر نویس باشی ارتقاء رتبه پیدا کرد.

تصویر شماره ۸- از راست به چپ: عبدالحسین خان فخرالملک، ظل السلطان و امین حضور آقا علی امین حضور (سمت چپ)

در تصویر شماره ۸، ظل السلطان و عبدالحسین خان فخرالملک به لباس‌های غیررسمی پشمی به رنگ مشکی ملبس شده‌اند که در لباس آنها دکمه برای بستن یقه و جلوی لباس به کار رفته است. در طرف چپ تصویر آقا علی امین حضور دیده می‌شود که ملبس به جامه ترمه بته‌جقه رسمی بسیار زیبا و نوار دوزی لبه‌یقه‌ها از نوار ترمه و گلابتون می‌باشد.

تصویر شماره ۹- منیر السلطنه، مادر کامران میرزا در ایام جوانی (سمت راست) منیر السلطنه در ایام پیری (سمت چپ)

تصویر شماره ۹ متعلق به همسر ناصرالدین شاه خانم منیر السلطنه است. وی مادر کامران میرزا نایب السلطنه تهران و وزیر جنگ ناصرالدین شاه بود. در طرف راست تصویر، منیر السلطنه با دامن ترمه بته‌جقه و روسری ابریشمی دیده می‌شود ولی در طرف چپ بر سر تاج و جبه‌ای از ترمه بته‌جقه و سرآستین‌ها ملیله‌کاری از ابریشم و فلزات طلا و نقره روسری از ابریشم مشکی دیده می‌شود.

در تصویر شماره ۶، میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان و پسرش مشاهده می‌شود که نامبردگان در دستگاه ظل السلطان نایب الحکومه بودند و صاحب دیوان به جای حشمت الدوله سمت حکومت خوزستان صاحب دیوان به وزارت و پیشکاری (معاونت) او تعیین شد و در سال ۱۲۸۶ حاکم اصفهان شد. در تصویر شماره ۶ (طرف راست) فتحعلی خان به لباس ترمه بته‌جقه عالی ملبس بوده و در لبه‌های جبه نوار دوزی‌های گلابتون و نخ‌های ابریشمی به صورت نواری گلدوزی گردیده و حمایل‌های ابریشمی به صورت ضربدری در زیر جامه تزئین شده است. در تصویر طرف چپ فتحعلی خان روی صندلی نشسته و ملبس به ترمه مرکب سیاه و سفید همراه با نشان‌های ۵ پنج‌گانه زینت داده شده است که به لبه‌های جامه زنجیره‌های مروارید نصب شده است. در کنار وی پسرش با عبای ترمه بته‌جقه قرار دارد که لبه‌های آن بسیار زیبا نوار گلابتون تزئین یافته است.

تصویر شماره ۷- ناصرالدوله (سمت راست) احتشام الملک و ناصرالدوله (سمت چپ)

در تصویر شماره ۷، ناصرالدوله سلطان عبدالمجید میرزا نصرالدوله فرمانفر، پسر بزرگ فیروز میرزا مشاهده می‌شود که یازده سال متوالی (از سال ۱۲۹۸ تا سال ۱۳۰۹ هجری قمری) والی کرمان و بلوچستان بود. در تصویر طرف راست ناصرالدوله با عبای ترمه سفید و لبه دوزی خز با نخ‌های ابریشمی و لبه لباس از خز پوشیده شده و در طرف چپ سیستم دوخت لباس به صورت انگلیسی و دارای دکمه‌های الماس می‌باشد و کمربند با قاب الماس دیده می‌شود. در طرف چپ احتشام الملک با جبه ترمه بته‌جقه با نوار دوزی لبه عبا با ابریشم و گلابتون تزئین شده است.

تصویر شماره ۵- از چپ به راست: علی قلی میرزا اعتضادالدوله، سلطان مسعود میرزا ظل السلطان، میرزا عبدالوهاب خان نصیرالدوله (سمت چپ) میرزا عبدالوهاب شیرازی نصیرالدوله

در تصویر شماره ۵ طرف راست ظل سلطان پسر ارشد و اول ناصرالدین شاه و حاکم اصفهان و ۱۷ شهر دیگر می‌باشد که ملبس به پالتوی مشکی از جنس پشم می‌باشد. وی از شاهزادگان بسیار حریص و ستمگر و طماع بود که حدود ۳۰ سال مردم اصفهان را از ظلم خود بهره‌مند نمود! در کنار وی علی قلی میرزا اعتضادالدوله در طرف چپ و طرف راست وی میرزا عبدالوهاب خان نصیرالدوله که از شعرای دربار بوده و در دستگاه علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه (وزیر علوم) می‌زیست.

در سال ۱۲۶۸ قمری که میرزا آقاخان نوری به جای شادروان میرزا تقی خان امیرکبیر بر مسند صدارت نشست میرزا عبدالوهاب خان را به معلمی پسر دوم خود میرزا داودخان وزیر لشکر اختیار کرد. از این تاریخ و از این جا پایه ترقیات میرزا عبدالوهاب خان آغاز شد و در سال ۱۳۰۳ ختم گردید. لباس وی از ترمه‌های مرکب با زمینه شاخ و برگ و نوار دوزی لبه‌های جامه بوده است.

تصویر شماره ۶- میرزا فتحعلی خان صاحب دیوانی در دوران جوانی (سمت راست) فتحعلی خان صاحب دیوان و پسرش میرزا حسین خان موتمن الملک (سمت چپ)

ساده‌ترین روش محافظت از ترمه به این ترتیب بود که روی آن را با برگ تنباکو می‌پوشانند و آب آن را به پارچه ترمه مجاور می‌کردند؛ بدین وسیله ضد عفونی و ضد باکتری می‌نمودند که این عمل برای بدن انسان هیچگونه ضرری نداشت. روش‌های دیگری نیز وجود داشت که استادان با کفایت از آنها مطلع بودند و به کار می‌گرفتند در صورتی که لباس ترمه خوب نگهداری شود. مثلاً یک یا دو روز بیوشند و یک روز آن را آویزان کنند؛ دوام پارچه چند برابر می‌شود و تا حدود هزار سال عمر می‌کند.

تصویر شماره ۱۳- میرزا محمد مستوفی نظام (نظام الملک)

میرزا محمد اقبال الملک پسر دکتر میرزا بابای حکیم‌باشی و داماد میرزا آقاخان نوری بود. وی در سال ۱۲۸۹ قمری به سمت نیابت سفارت ایران در دربارهای دولت‌های اروپایی منصوب شد و پیش از این که ملکم‌خان در سال ۱۲۹۰ به وزیر مختاری ایران در لندن تعیین شود؛ شیخ محسن‌خان معین الملک وزیر مختار ایران در لندن بود. پس از تغییر مأموریت به جای وی، اقبال‌الملک که از سال ۱۲۸۹ قمری به سمت نیابت اول سفارت را داشت در سال ۱۲۹۰ قمری کاردار سفارت در لندن شد و پس از ورود ملکم‌خان به لندن، اقبال‌الملک به تهران احضار شد. در روزهایی که سمت نیابت و کارداری سفارت ایران را در لندن برعهده داشت، از امتیاز کذایی که دولت ایران به بارون ژولیوس دوریتر داد، او هم مبلغی به‌عنوان رشوه گرفت. در این تصویر ترمه مرکب از بته‌جقه و شاخ و برگ گیاهان به صورت آرایش گسترده برای اولین بار این طرح پیاده شده و بدین صورت بافته شده و تبدیل به جبه بسیار زیبا و هماهنگ تبدیل به جامه گردید همراه با تکه دوزی لبه جبه که از ترمه شکل دار با نخ‌های ابریشمی هم‌رنگ به لبه‌ها نصب و تنظیم شده است.

شده است. رکن الدین میرزا امیر توپخانه و امیر قاسم ولیعهد پس از ۸ ماه و چند روزی که از ولیعهدی او گذشت در ۱۸ ذیقعد سال ۱۲۷۴ قمری وفات یافت. کلیه لباس‌ها از ترمه و به صورت تکه دوزی مروارید به کار رفته است.

تصویر شماره ۱۲- کاظم پسر آقاخان نوری

در تصویر شماره ۱۲، میرزا کاظم خان متولد ۱۲۴۶ قمری پسر ارشد میرزا آقاخان اعتمادالدوله صدر اعظم نوری بوده و در سال ۱۲۶۵ قمری که میرزا آقاخان نوری ملقب استیفاء یافت و مستوفی گردید. میرزا آقاخان در سال ۱۲۶۸ قمری پس از عزل میرزا تقی خان امیرکبیر و کشته شدن وی در همین سال که خود او در هر دو موضوع دست داشت و به صدراعظمی رسید. پسر خود را به لقب نظام الملکی ملقب نمود. وی پس از قتل امیرکبیر به درخواست میرزا آقاخان نوری ناصرالدین شاه به اجبار خواهرتنی خود را وادار کرد که به ازدواج میرزا کاظم خان درآید. در مدت هفت سال از سال ۱۲۶۸ تا ۱۲۷۵ قمری که عزل اعتمادالدوله از صدارت است، همسر وی بود و در این سال عزت الدوله موفق به طلاق از نظام الملک گردید. هیچ وقت محبت و سازشی بین این زن و شوهر وجود نداشت و همیشه میان آنان نزاع بوده و عزت الدوله از وی بسیار متنفر بود.

تصویر شماره ۱۰- از راست به چپ: آقا بالاخان سردار افخم، کامران میرزا نایب السلطنه وزیر جنگ و عباسقلی خان اعتمادنظام

در تصویر شماره ۱۰، کامران میرزا پسر ناصرالدین شاه مشاهده می‌شود که از ۱۲ سالگی حاکم تهران و نایب السلطنه بوده است. در این تصویر، لباس رسمی وزیر جنگ از پارچه ترمه مشکی دوخته شده و حمایل ابریشمی آبی رنگ از شانه راست به طرف پهلو چپ تزئین شده است.

میرزا کاظم خان نظام الملک پسر صدراعظم نوری که فرزند ارشد بود. وی علاوه بر سمت نیابت صدارت به عنوان پیشکاری وی منصوب شد. میرزا آقاخان نوری در تصویر با جبه ترمه بته‌جقه مرکب بسیار ممتاز و لبه‌های ملیله کاری شده که تا پای جبه ادامه دارد و مروارید دوزی در وسط آن به کار رفته است، مشاهده می‌شود. درب جیب‌های دو طرف نیز مروارید کاری

تصویر شماره ۱۱- از چپ به راست: میرزا کاظم خان نظام الملک، میرزا آقاخان نوری، رکن الدین میرزا امیر توپخانه و امیر قاسم میرزا امیر نظام ولیعهد